

Шавровська Н. В.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Черкаського
національного університету
імені Богдана Хмельницького*

ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИТИЧНОСТІ ТА ЛАБІЛЬНОСТІ МИСЛЕННЯ СТУДЕНТА ЯК УМОВА ЙОГО УСПІШНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розкриваються психолого-педагогічні аспекти розвитку у студентів вищих навчальних закладів критичності та лабільності мислення. Вказані характеристики мають сприяти професійному становленню фахівців. Ефективним у розвитку критичності та лабільності мислення визначено використання нестандартних прийомів, різноманітних навчальних і навчально-творчих задач, завдань, які сприяють оволодінню загальним методом; розв'язання навчальних і навчально-творчих задач; дослідницькі задачі; задачі на винахідливість, на управління; задачі на комунікативність, розвиток фантазії та уявлень; естетичні задачі.

Ключові слова: *лабільність, ригідність, критичне мислення, педагогічне спілкування; нестандартні прийоми, творчі задачі та завдання.*

В статье раскрываются психолого-педагогические аспекты развития у студентов вузов критичности и лабильности мышления. Данные характеристики должны способствовать профессиональному становлению специалистов. Эффективным в развитии критичности и лабильности мышления определено использование нестандартных приемов, разнообразных учебных и учебно-творческих задач, заданий, способствующих овладению общим методом решения учебных и учебно-творческих задач; исследовательские задачи; задачи на изобретательность, на управление; задачи на коммуникативность, развитие фантазии и воображения; эстетические задачи.

Ключевые слова: *лабильность, ригидность, критическое мышление, педагогическое общение; нестандартные приемы, творческие задачи и*

задання.

This article describes the psychological and pedagogical aspects of the university students critical thinking and lability. These characteristics would contribute to the formation of professional specialists. The efficacy in the development of critical thinking and lability has defined the usage of non-standard principles, different educational and training-creative exercises, tasks which contribute to mastering of general method; the answer of educational and training-creative exercises; research exercises; exercises for investigation, for management, exercises for communicativity, fantasy development, aesthetical exercises.

Key words: *lability, rigidity, critical thinking, pedagogical communication, original methods, creative exercises and tasks.*

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю вивчення умов успішної самореалізації сучасного студентства, однією з яких є розвиток гнучкості мислення, яка передбачає лабільність мислення та поведінки, плинність, швидку адаптацію до змін. Такі риси суттєво сприятимуть фаховій компетентності, основою якої виступають базові знання.

Психолого-педагогічні аспекти особливостей мисленнєвої діяльності студентства висвітлені у наукових дослідженнях Г. Абрамової, Н. Коломинського, В. Маслової, Л. Подоляк, В. Юрченка та ін. Особливості застосування сучасних технологій навчання для розвитку творчого та мобільного мислення студентів описані у працях С. Мухіної, І. Підласого та ін. Проте власне умови розвитку критичності та лабільності мислення студентів у контексті професійної педагогічної підготовки досі недосліджені.

Мета статті – охарактеризувати з педагогічної точки зору особливості розвитку критичності та лабільності мислення студента як умови його успішної самореалізації у процесі професійної підготовки.

Поняття «лабільність» походить від латинського «нестійкий, рухливий» – швидкість, з якою фізіологічна система реагує на подразнення і повертається у вихідне положення. У диференціальній психології під лабільністю розуміють одну з властивостей нервової системи, що характеризується швидкістю виникнення і припинення нервового процесу. Ця характеристика є протилежною ригідності («ригідність» від лат. «твердий, заціпенілий» – рисі особистості, яка виявляється у труднощах перебудови раніше вироблених

стереотипів поведінки і діяльності чи в нездатності індивіда змінити програму діяльності відповідно до змін обставин. Ригідність негативно впливає на поведінку людини в мінливому середовищі, знижує її адаптаційні можливості. Вона виявляється в егоцентризмі, завищеній самооцінці, впертості і вузькості інтересів. У фізіології під ригідністю розуміють стан сильного і тривалого скорочення м'язів, викликаний зміною тонуусу нервових центрів, що іннервують ці групи м'язів.

Охарактеризуємо детальніше дефініцію ключових понять нашого дослідження. Підкреслимо, що мислення – сукупність індивідуальних якостей, які характеризують пізнавальну діяльність людини. До них зараховують швидкість, глибину, послідовність, самостійність, гнучкість і критичність. Швидкість мислення характеризує час, протягом якого різні люди спроможні розв'язати однакове завдання. Ця якість особливо важлива для тих, чия професійна діяльність пов'язана з необхідністю приймати відповідальні рішення за короткий час. Глибину мислення характеризує здатність людини проникати в суть пізнаваних явищ, виявляти їх причини і розкривати основи. Людина з глибоким мисленням бачить проблеми там, де іншим людям здається все чітким і зрозумілим. Протилежною рисою є поверховість мислення. Послідовність мислення виявляється в умінні людини дотримуватись логічних правил і не суперечити собі в своїх міркуваннях, обґрунтовувати висновки і дотримуватися певного плану у викладі думок. Самостійність мислення простежується в здатності людини побачити і поставити нову проблему, знаходити нові оригінальні підходи до її розв'язання. Ця якість мислення є основою творчої діяльності в галузі науки, техніки і виробництва. Гнучкість мислення виявляється у спроможності людини змінювати раніше намічений шлях розв'язання проблеми, якщо він виявляється неадекватним до нових умов, знаходити нешаблонні підходи в з'ясуванні різних питань. Протилежною рисою є інертність мислення. Людина з критичним мисленням суворо оцінює свої, чужі думки, виявляє в них недоліки і сильні сторони, не приймає за істину здогадки, а піддає їх аналізу і перевірці. Усі види індивідуальних особливостей мислення пов'язані з однією найістотнішою ознакою мислення – умінням в усіх процесах і явищах виділяти суттєве і самостійно робити узагальнення. Вони розвиваються протягом життя людини під впливом навчання і виховання, а також практичної діяльності [6].

У процесі підготовки майбутніх фахівців перед викладачем ВНЗ постає завдання максимально сприяти розвитку у студентів таких властивостей мислення як лабільність, критичність. Концептуальна основа технології розвитку критичного мислення виражена в таких твердженнях:

- знання має цінність лише тоді, коли воно зрозуміле та використовується концептуально;
- майбутнє відкрите для тих, хто критично перевіряє інформацію та вибудовує свої власні переконання;
- критичне мислення можна розвивати в добре та спеціально організованому навчальному процесі, бо навчання – це активна, розсудлива діяльність;
- критичне мислення потребує часу, уваги та мети;
- стратегічним напрямком розвитку у студентів критичного мислення є навчання задавати запитання: «Що я думаю про це?», «Як нова інформація відповідає тому, що я вже знаю?», «Що я можу робити іншим чином після ознайомлення з новою інформацією?», «Як ця інформація впливає на мої погляди?».

Сприймання розуміння, усвідомлення та засвоєння навчальної інформації вимагає активної розумової роботи, у тому числі критичного мислення – складного процесу, що починається з ознайомлення з інформацією, а закінчується прийняттям рішення [1]. Воно проявляється в здатності людини самостійно аналізувати інформацію, уміння бачити помилки або логічні порушення у твердженнях різних авторів або партнерів; аргументувати свої думки, змінювати їх, якщо вони неправильні, і відстоювати, якщо правильні; прагненні до пошуку оптимальних і аргументованих рішень. Виділяють такі етапи критичного мислення:

1. Сприймання інформації не з одного, але бажано з декількох джерел.
2. Аналіз її змісту або різних точок зору, вибір того викладу, який тобі здається правильним.
3. Зіставлення його з іншими викладами або протилежними точками зору.
4. Добір аргументів або розробка системи доказів на підтримку обраної позиції.
5. Прийняття рішення, яке ґрунтується на доказах.

Дії студентів у відповідності з цими етапами можуть бути такими: з'ясуй сутність предмету вивчення, досліди його; оціни різні тлумачення та думки, проаналізуй причини їх відмінності і зміст; узагальни свої міркування, зроби висновок щодо твоєї точки зору стосовно цієї інформації; ясно та чітко обґрунтуй свою позицію (поясни чому ти так думаєш).

Необхідні умови здійснення процесу:

- Час, адже щоб обмірковувати щось нове, треба з'ясувати, які вже існують думки та ідеї, обговорити їх, зробити висновки.
- Дозвіл, адже для того, щоб процес мислення відбувався вільно треба, щоб студенти мали право розмірковувати, записувати припущення, встановлювати їх очевидність або безглуздість. Коли студенти розуміють, що

їм це дозволено, вони активніше беруть участь у процесі.

- Різноманітність, яка передбачає створення такої атмосфери, що переконала б студентів у тому, що від них очікується широкий діапазон різноманітних думок, ідей.

- Залучення студентів до процесу обговорення, підведення до розуміння власної відповідальності за прийняті рішення.

- Ризик, що є природним складником навчання та творчості, тому педагог повинен готувати студентів до цього.

- Повага і цінування думок інших, бо лише за цих умов студенти можуть бути впевненими в тому, що їхня думка щось означає для присутніх.

У педагогічному спілкуванні між викладачем та студентом успішність комунікації залежить також від дотримання єдності таких основних правил:

- повнота інформації: висловлювання повинно вміщувати інформації не більше й не менше, ніж вимагається;

- якість інформації: не говоріть того, для чого у вас нема достатніх підстав (чинник довіри є важливою умовою успішної комунікації);

- релевантність: не відхиляйтеся від теми повідомлення (наприклад, увага аудиторії розсіюється, якщо Ви не в змозі її пов'язати з проголошеною темою);

- манери: говорити треба чітко, бути організованим і лаконічним, уникати незрозумілих висловлювань;

- такт: виявляти великодушність (необтяжування співрозмовника своїми інтересами), скромність (неприйняття хвальби на свою адресу), згоду (неопозиційність).

Звичайно, ці настанови не мають абсолютного значення. Такі правила педагогічного спілкування також не потребують інтерпретації або доказовості в необхідності їх дотримання:

- якщо треба відстояти свою точку зору, свої переконання, слід використати вагому аргументацію, метод переконання;

- слід уникати силового вербального тиску, якщо треба в чомусь переконати;

- не треба постійно чинити опір і обмежувати співрозмовнику свободу вибору, нав'язувати партнеру свої думки – це тільки значно знизить їх привабливість;

- якщо помилковість погляду співрозмовника очевидна, не треба її поспішно відкидати – це одразу підвищить у партнера цінність свого захоплення і примусить його відстоювати свої помилки;

- ваші погляди будуть прийняті краще, якщо співрозмовник стане активним співучасником їх обговорення; дайте можливість висловити йому свої аргументи «за» і «проти»;

- чим цікавіша ідея, чим оригінальніша точка зору, тим більше шансів на її обговорення, бо тривіальні ідеї не мають заперечень;

- якщо ситуація проблемна, зберігайте стійкість, толерантність;

уникайте образливості, вразливості, коли висловлюєте свою думку щодо її вирішення;

– якщо хочете дати пораду, уникайте фраз «Ти повинен», «Я тобі раджу»; краще ділитися власними думками, не робити поспішних висновків, категоричних оцінок, зневажливих зауважень;

– не виявляйте самовпевненості, безапеляційності, нетактовності, безцеремонності.

Критеріями творчої педагогічної діяльності можна визначити такі:

- Розробка принципово нових підходів до навчання, виховання, розвитку студентів.

- Раціоналізація та модернізації змісту, форм, методів та засобів навчально-виховного процесу у світлі реформування освіти, зокрема з метою розвитку творчих можливостей студентів, їхніх талантів, обдарованості.

- Комплексне і варіантне використання у професійній діяльності всієї сукупності теоретичних знань і практичних навичок.

- Застосування науково доказового вибору дій у конкретній педагогічній ситуації.

- Проведення систематичного самоаналізу професійної діяльності, науково-дослідницької роботи щодо творчого узагальнення власного досвіду, своїх колег.

- Володіння формами і методами управління творчою навчальною діяльністю студентів з метою розвитку їхніх творчих можливостей.

- Реалізація на практиці принципів педагогіки співробітництва.

- Прояв гнучкості при виборі оптимального управлінського рішення нестандартних (особливо конфліктних) ситуаціях.

- Оригінальне конструювання навчально-виховного процесу.

Реалізація означених критеріїв має опиратися на творчі можливості студента, які містять низку підсистем:

- Спрямованості: позитивне уявлення про себе, бажання пізнати себе; творчий інтерес, допитливість; потяг до пошуку інформації, фактів.

- Характерологічних особливостей: сміливість; готовність до ризику; самостійність; ініціативність; упевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість; наполегливість; уміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність.

- Творчих умінь: проблемне бачення; здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей; здатність до дослідницької діяльності; розвинуте уявлення, фантазія; здатність до виявлення протиріч; здатність до подолання інерції мислення; уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування.

- Індивідуальних особливостей психічних процесів: альтернативність мислення; дивергентність мислення; точність мислення; готовність пам'яті; асоціативність пам'яті; цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворювальний стиль мислення.

Сприятливими для творчого розвитку студентів вважаються такі види діяльності педагога:

- діяльність, яка мотивує, для чого вивчати, яке це має значення;
- діяльність, яка цілеспрямовує, орієнтує на мету і результат, який необхідно отримати, спрямовує на зміст та значення творчої роботи;
- діяльність, яка індивідуально диференціює студентів, розвиває різні можливості, не обмежує в часі, стимулює всіх до відповіді;
- діяльність, яка організовує колективну творчу роботу, забезпечує організація групових форм творчої навчальної роботи;
- діяльність, яка організує контрольну-оцінювальну роботу студентів.

Таким чином, ефективними з точки зору педагогіки у розвитку критичності та лабільності мислення є використання нестандартних прийомів, різноманітних навчальних і навчально-творчих задач (задачі на виявлення протиріччя, проблемне бачення, задачі з відсутністю повної інформації, задачі на прогнозування, задачі на оптимізацію, задачі на рецензування); завдання, які сприяють оволодінню загальним методом розв'язання навчальних і навчально-творчих задач; дослідницькі задачі (завдання моделювати, формалізувати); задачі на винахідливість, на управління (планування, стратегія, нормування часу); задачі на комунікативність (розподіл обов'язків, пошук засобів співробітництва); задачі на розвиток фантазії та уявлень; естетичні задачі (оцінка поезії, написання творів).

Водночас, подальшого вивчення та узагальнення потребує питання визначення дидактичних умов розвитку критичності та лабільності мислення студентів у ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Алгоритм работы психолога со взрослыми / Г. С. Абрамова. – М. : Академический проект : Гаудеамус, 2003. – 204 с.
2. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту / Н. Л. Коломінський. – К. : МАУП, 1996. – 268 с.
3. Маслов В. І. Теоретичні основи педагогічного менеджменту / Маслов В. І., Драгун В. П., Шаркунов В. В. – К. : 1996. – 164 с.
4. Мухина С. Л. Нетрадиционные педагогические технологии в обучении / С. Л. Мухина, А. А. Соловьева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 384 с.
5. Подласый И. П. Продуктивная педагогика / И. П. Подласый. – М. : Народное образование, 2003. – 496 с.

Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : навчальний посібник для магістрантів та аспірантів / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.